

ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРАВОВОГО КОНФЛІКТУ В СОЦІАЛЬНОМУ ВИМІРІ

Свиридюк Н.П., к.ю.н., ст. наук. співробітник

Національна академія внутрішніх справ

У статті висвітлюються ознаки конфлікту, етапи становлення теорії конфлікту, сучасний стан розвитку юридичної конфліктології.

Ключові слова: конфлікт, теорія конфлікту, прагматизація теорії конфлікту, етапи розвитку юридичної конфліктології.

Свиридюк Н.П. ИСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРАВОВОГО КОНФЛИКТА В СОЦИАЛЬНОМ ИЗМЕРЕНИИ / Национальная академия внутренних дел, Украина.

В статье освещаются признаки конфликта, этапы становления теории конфликта, современное состояние развития юридической конфликтологии.

Ключевые слова: конфликт, теория конфликта, прагматизация теории конфликта, этапы развития юридической конфликтологии.

Svyrydiuk N.P. HISTORIKO-THEORETICAL BASICS OF LEGAL CONFLICT IN SOCIAL MEASURING / National academy of internal affairs, Ukraine.

In the article there are covered the characteristic features of the conflict, stages of formation of the theory of conflict, current state of development of juridical conflictology.

Key words: conflict, theory of conflict, pragmatization of the theory of conflict, stages of development of juridical conflictology.

Одвічною мрією людства завжди було створення такого справедливого і прекрасного світу, у якому не буде ні суперечок, ні розбратів, ні воєн. І це здавалося можливим – досить було лише перемогти всіх ворогів, створити правильні закони, знайти мудрих правителів. Але, як свідчить історія, конфлікти між людьми, соціальними групами, державами були невід’ємним атрибутом суспільства минулих часів, не є винятком з цього правила і сучасне суспільство. Сучасна теорія конфлікту часто розглядається як теоретичний протест проти домінування структурного функціоналізму, принципи якого (стабільність, стійкість, згода тощо) дуже контрастували з соціальною реальністю, багатою суперечностями, конфліктами та іншими потребами.

Проблеми конфліктів і конфліктних ситуацій завжди цікавили учених, філософів, громадських діячів. Різноманітне коло конкретних питань конфліктології в аспекті соціолого-правового, психологічного, праксеологічного аналізу висвітлюється в роботах вчених – С. Алімова, Г. Антонова-Романовського, Л. Волошиної, О. Баєва, О. Бандурки, В. Друзя, Б. Водолазького, Н. Грішиної, М. Гутермана, Д. Зеркіна, В. Кожевникова, Н. Крогіус, В. Кудрявцева, С. Кудрявцева, Г. Ложкіна, Н. Повякель, М. Панова, Л. Герасіної, В. Тація, Ю. Тодики, Т. Соловйової, Н. Монохіної, О. Ставицької, М. Філімонова та ін. Проте тема конфлікту відноситься саме до того типу наукових проблем, в історії яких повною мірою відображаються культурні, соціальні, ідеологічні цінності та всі етапи генезису уявлень про справедливе і найкращим чином побудоване суспільство.

Питання конфлікту особливо актуалізуються в теперішній час державного розвитку України, який характеризується рисами нестабільності протистояння, ідеологічного непорозуміння, провадження радикальних реформ, подолання опору політичних та ідеологічних опонентів. Усе разом обумовлює необхідність пошуку теоретико-методологічних, практичних та інших дієвих рекомендацій локалізації та подолання конфліктних ситуацій, досягнення соціального консенсусу. Визначення сутності конфлікту, розуміння його причинно-наслідкових зв’язків сприятиме частково вирішенню проблеми, що склалася в українському суспільстві у відносинах політичних еліт, представників протилежних за своєю ідеологією соціальних суб’єктів, що і складає *основну мету* даної наукової роботи. Для її висвітлення автором пропонується вирішити декілька *пізнавальних завдань*, серед яких висвітлення наукових позицій щодо наукового розуміння конфлікту як соціального явища, визначення основних етапів становлення сфери конфліктологічних знань та особливостей сучасних методологічних підходів дослідження конфлікту.

Дослідження сутності та змісту того або іншого поняття необхідно розпочинати з визначення власне поняття того явища, яке є предметом наукового дослідження. Слово “конфлікт” має

латинське походження (*conflictus*), і в юридичному словнику під редакцією П. Кудрявцева визначається як зіткнення протилежних інтересів, поглядів, прагнень; розлад, розбіжність, суперечки, які загрожують складнощами [1, 163]. Тлумачний словник трактує термін “конфлікт” як серйозну розбіжність, зіткнення, суперечку [2, 320].

Неоднозначно тлумачать дане поняття вітчизняні та зарубіжні вчені. Так, на Заході найбільшого поширення набуло трактування терміна “конфлікт”, запропоноване конфліктологом Л. Козером [3, 34]. Учений вважає, що конфлікт – це “боротьба за цінності та претензії на певний соціальний статус, владу і недостатні для всіх матеріальні та духовні блага; боротьба, що має на меті нейтралізацію конфлікуючих сторін, спричинення збитків супернику або його знищення” [4, 76]. Такої точки зору дотримується багато науковців.

Зокрема, М. Кроз’є досліджує соціальний конфлікт як протиборство соціальних груп, які переслідують несумісні цілі. На думку ж М. Дойча, конфлікт виникає завжди, коли відбувається зіткнення двох і більше соціальних явищ [5, 11-12]. У свою чергу, Е. Гідденс під конфліктом розуміє “реальну боротьбу між людьми або групами незалежно від джерел цієї боротьби, її способів і засобів, що мобілізує кожен зі сторін” [6, 198]. Зазначені твердження базуються перш за все на безвідносній поведінці сторін конфлікту.

Прихильники іншого підходу головним у конфліктах вбачають не стан протидії, а протилежність цілей та інтересів. Відомий конфліктолог Р. Дарендорф визначив соціальний конфлікт як “будь-які відносини між елементами, що характеризуються через об’єктивні (“латентні”) або суб’єктивні (“явні”) протилежності” [7, 206]. Термін “конфлікт”, на думку Р. Дарендорфа, може бути використаний відносно характеристики суперечок, суперництва, дискусій і напруженості так само, як і щодо гострих соціальних зіткнень. Саме тому конфлікт може набувати форми громадянської війни або парламентських дебатів.

Такої самої точки зору щодо розуміння конфлікту дотримується і багато інших конфліктологів. Так, Дж. Бернارد вважає, що він існує між групами, коли проявляється невідповідність їх цінностей, цілей, інтересів тощо [8, 243-251]. К. Боулдінг визначає конфлікт як ситуацію, у якій сторони усвідомлюють несумісність своїх позицій і кожна зі сторін прагне зайняти позицію, протилежну інтересам іншої. На такі самі ознаки вказує і Л. Крисберг: “Соціальний конфлікт існує в тому випадку, коли дві або більше сторін переконані в тому, що цілі їх діяльності несумісні” [9, 17].

Отже, для одних конфліктологів конфлікт існує вже в тому випадку, коли є протилежність, несумісність, невідповідність (Р. Дарендорф, Дж. Бернارد, К. Боулдінг, Л. Крисберг). Для інших він виникає в тих ситуаціях, коли несумісність припускає протиборчі типи поведінки (Л. Козер, М. Кроз’є). Треті за основу беруть лише аспект щодо поведінки в даному процесі (Е. Гідденс, М. Дойч).

Класиками марксизму поняття “конфлікт” використовувалося для розкриття механізму руху протилежних сторін суперечностей, протиріччя. Під соціальним конфліктом вони розуміли особливий тип взаємодії соціальних суб’єктів і, перш за все, класів, економічних інтересів, що характеризуються протилежністю і загостреною формою їх виразу [10, 75].

Таким чином, при первинному розгляді конфлікт виступає як біполярне явище – протистояння двох начал, що виявляється в активності сторін, спрямованій на подолання суперечності, причому сторони конфлікту представлені активним суб’єктом.

Подальший аналіз щодо застосування терміна “конфлікт” визначається тим, у яких саме сферах буття та пізнання розгортається суперечність, який характер протистояння сторін, як відбувається їх взаємодія тощо. З усього масиву наукових досліджень особливої уваги заслуговують роботи А. Анцупова та А. Шипілова як найбільш значущі, у яких знайшли своє втілення філософсько-соціологічні традиції вивчення конфлікту. Вони виділяють 11 сфер наукового пізнання конфлікту: психологію, соціологію, політологію, історію, філософію, природознавство, педагогіку, правознавство, соціобіологію, математику та військові науки [11, 7].

Конфлікт як відкрита форма соціальної протидії, що припускає реалізацію інтересів одних за рахунок утиску інтересів інших, супроводжує людське суспільство з моменту його зародження. Перші згадки про конфлікти зустрічаються вже в античному світі [12, 25-26], де достатньо

чітко відображено основні ознаки конфлікту: протилежність інтересів, силове протиборство сторін тощо. Описи різних конфліктних ситуацій містяться в Біблії.

Відзначаючи увагу, що приділяється з боку науковців проблематиці конфліктів, слід мати на увазі, що первинні дослідження мали суто описовий характер. Питання, що пов'язані з мотивацією поведінки суб'єктів конфліктних відносин, динамікою виникнення, розвитку, припинення і вирішення конфліктів, а також з їх профілактикою, стали предметом наукових досліджень набагато пізніше.

Перші спроби раціонального осмислення природи соціальних конфліктів належать давньогрецьким філософам. Так, Анаксимандр стверджував, що речі виникають з постійного руху “апейрона” – єдиного матеріального начала, що призводить до виділення з нього протилежностей. Античний філософ Геракліт прагнув пов'язати свої міркування про війни і соціальні конфлікти із загальною системою поглядів на природу всесвіту. Геракліт вважав, що у світі все народжується через ворожнечу і розбрати, що єдиний закон, який панує в Космосі, – це війна – батько всього і цар всього. Саме війна визначила одним бути богами, а іншим – людьми, одних вона зробила рабами, інших – вільними [13, 5]. Ці слова були однією з перших спроб раціонально обґрунтувати позитивну роль боротьби в процесі суспільного розвитку.

Один із найвидатніших гуманістів епохи Відродження Еразм Роттердамський вказував на наявність власної логіки конфлікту, що почався і розростається подібно до ланцюгової реакції, залучаючи до орбіти свого впливу все нові і нові сили, верстви населення і країни. Він звертав увагу на складність примирення сторін протистояння в конфлікті навіть у тих випадках, коли обидві вони стоять на єдиних ідеологічних позиціях. Англійський філософ Ф. Бекон уперше піддав ґрунтовному теоретичному аналізу сукупність причин соціальних конфліктів усередині країни, детально проаналізував матеріальні, політичні і психологічні умови соціальних безладів, а також можливі способи їх подолання [13, 6-7].

У XVIII-XIX століттях із різкою критикою збройних конфліктів починають виступати англійські демократи (Д. Прістлі), французькі просвітителі (Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо, Вольтер), німецькі філософи (І. Кант, Г. Гегель).

Польсько-австрійський юрист Л. Гумплович розглядав суспільство як сукупність “груп людей, що протидіють за вплив, виживання і панування”. В основі всіх суспільних процесів лежить прагнення людей до задоволення власних матеріальних потреб, що, на думку автора, неминуче пов'язано із застосуванням насильства і примусу. Відповідно соціальне життя є процесом групової взаємодії, основною формою якої є боротьба. Фундаментальні причини такого стану речей кореняться в тому, що “людям від народження властива взаємна ненависть, яка визначає стосунки між групами, народами, племенами і расами” [14, 79]. Наслідком цього є непереборність конфліктів у суспільстві, з розвитком якого змінюються лише їх форми.

Теорія боротьби за існування стала предметом розгляду й іншого представника соціал-дарвіністського напрямку в соціології – Г. Ратценхофера. І боротьба за існування, і абсолютна ворожість рас входять, на його думку, до переліку основних процесів і явищ соціального життя, а базовим законом соціології необхідно розглядати “приведення у взаємну відповідність індивідуальних і соціальних інтересів” [11, 23].

Ще один соціал-дарвініст – У. Самнер – вважав природний відбір і боротьбу за існування неминучими та універсальними умовами соціального життя. У свою чергу, теоретичні описи А. Смолла будуються навколо категорії “інтерес”, яку він пропонував вважати основною одиницею соціологічного аналізу, а основним соціальним конфліктом у суспільстві, відповідно, – конфлікт інтересів [11, 23].

Завдяки дослідженням Л. Гумпловича, Р. Ратценхофера, У. Самнера, А. Смолла та інших учених закладено теоретичну основу школи соціального конфлікту в соціології, яка ототожнює конфлікт з боротьбою, що, у свою чергу, є головною формою соціальної взаємодії.

Розробка проблем конфліктів здійснювалася за різними напрямками в соціології. Не всі вони визнавали конфлікт початковою категорією соціологічних концепцій, але всі були одностайні в тому, що конфлікти мають важливе значення в житті суспільства і теоретичні дослідження в цій галузі необхідні.

За загальним визнанням, первинне формування теорії конфлікту як певної системи поглядів на природу суспільства, його зміст і розвиток відбулося під безпосереднім впливом робіт німецького вченого К. Маркса. Соціологічна теорія К. Маркса є достатньо стрункою системою теорії конфліктів. На всіх рівнях пізнання суспільних процесів марксизм визнає соціальні конфлікти, колізії і антагонізми як можливі, а в умовах гострої класової боротьби – і як неминучі явища суспільного життя. Отже, на думку К. Маркса, структура суспільства має чотири основні елементи: продуктивні сили; виробничі відносини; політичну надбудову; форми суспільної свідомості. Певним чином впорядкована система субординації та взаємодії цих елементів і є основою загальної соціологічної теорії марксизму.

Ідеї К. Маркса, визнаного попередника сучасної конфліктології, багато в чому поділяє більшість конфліктологів. Його основні тези, що вплинули на виникнення “конфліктної” моделі суспільства, пов’язані з твердженням про неминучість класової боротьби, яка виникає в суспільстві через його розподіл на антагоністичні класи (експлуататорів і експлуатованих), а класова боротьба між ними стає головною рушійною силою історії. Конфлікти, що виникають у такому суспільстві, пов’язані з протилежними інтересами соціальних груп та беруть свій початок у відносинах стосовно власності та її розподілу [15, 424-427].

Хоча багато вчених минулого схилилося розглядати конфлікт як одне з центральних явищ, властивих соціальним системам, проте пріоритет у спробах осмислення його позитивних функцій у житті суспільства традиційно належить Г. Зімелю. Вважається, що його ідеї мали величезний вплив на американську соціологію і, передусім, на роботи її представника Л. Козера. Саме Л. Козер висловив декілька значущих для загальної конфліктології думок про гостроту і силу конфлікту. Він сформулював основні положення, що характеризують теорію Г. Зімеля [11, 142].

Таким чином, на рубежі XIX-XX ст. теоретичний інтерес до теорії конфлікту був очевидний. Основними ідеями, що зберігають свою актуальність і нині, є:

- конфлікт є нормальним соціальним явищем, оскільки природі самої людини властиві біологічні, психологічні, соціальні та інші чинники, що неминуче породжують численні і різноманітні конфліктні ситуації;
- конфлікт виконує позитивні функції в процесі суспільного розвитку, забезпечуючи загальний прогресивний рух суспільного життя, сприяє затвердженню загальнозначущих соціальних норм і цінностей;
- протилежність між правлячою меншиною і керованою більшістю є неминучим і вічним явищем, що викликає всілякі тертя, колізії, конфлікти;
- існує залежність між змінами економічної, політичної, духовної сторін життя суспільства і конфліктними ситуаціями, що виникають в результаті цих змін.

Зазначену сукупність досліджень, які проводились у напрямку пізнання конфліктних відносин, можна умовно назвати первинним (першим) етапом становлення конфліктології як науки. Це було дійсне визнання конфлікту як невід’ємного фактора соціальних процесів, що супроводжувалось накопиченням наукових знань, виробленням спеціальних методик вивчення конфлікту, а отже підготовкою до кількісно-якісних змін у цій специфічній галузі знань.

Сучасними “класиками” конфліктології вважаються німецький соціолог Р. Дарендорф і американський учений Л. Козер. Вони є послідовниками К. Маркса та Г. Зімеля, а їх ідеї стали концептуальною основою сучасної парадигми конфлікту.

На думку Дж. Тернера, вони продовжують розвивати два основні напрямки, задані “родоначальниками”: Р. Дарендорф представляє діалектичну теорію конфлікту в традиції діалектичного підходу К. Маркса, а Л. Козер – конфліктний функціоналізм, що розвиває ідеї Г. Зімеля [16, 134].

Для Р. Дарендорфа соціальний конфлікт завжди був і буде властивим будь-якому суспільству через неминучу відмінність інтересів. Проте в постіндустріальному суспільстві, дослідженням якого і займався вчений, основна суперечність соціальних систем переміщується з економічної площини, зі сфери відносин власності в галузі відносин панування-підпорядкування, і основний конфлікт виявляється пов’язаний з перерозподілом влади. У той же час динаміка його

виникнення по суті повторює логіку міркувань К. Маркса про діалектику розвитку конфлікту: об'єктивна протилежність інтересів сторін, усвідомлення цієї протилежності, виникнення соціальних організацій тощо. Р. Дарендорф детально розкриває умови виникнення конфліктів, чинники, що визначають їх гостроту, реальні й можливі наслідки тощо [17, 144]. Роботи Р. Дарендорфа по праву дозволяють вважати його одним з сучасних класиків конфліктології.

Досяг успіху у своїх спробах не протиставляти теорію конфлікту структурному функціоналізму, а “вписати” конфлікт в ідеї громадського порядку і Л. Козер. Хоча його перші роботи і пройняті протестом проти дискримінації конфлікту як явища, що нехтує традиційними функціоналістськими побудовами, згодом він досить обережно поміщає конфлікт у свою схему побудови суспільства [16, 164].

Роботи Р. Дарендорфа і Л. Козера створили можливість наукового вивчення конфліктів, перш за все, за рахунок більш чіткого визначення проблемних сторін їх дослідження. Поняття конфлікту чітко відмежовується від поняття боротьби та набуває більш визначеного змісту і конкретнішого опису. Конфлікт перестає бути абстрактним явищем, він знаходить конкретну феноменологію і конкретні межі свого існування в соціальному просторі. Ідеї про позитивні функції конфлікту виступають проти дискримінації явища конфлікту і його однозначного трактування як явища шкідливого, небезпечного, такого, що свідчить про “патологію”, “хворобу” соціального організму. Вони стали підґрунтям для затвердження основних принципів сучасної конфліктології – визнання конфліктів як закономірної і природної характеристики соціальних відносин, можливості протікання конфліктів у різноманітних, у тому числі і конструктивних формах, а також затвердження принципової можливості управління конфліктами.

Соціологічний опис позитивних функцій конфлікту орієнтований на визначення їх ролі у взаємодії соціальних одиниць, на їх вплив на ці соціальні одиниці, а також на суспільство в цілому, усередині якого взаємодіють учасники конфлікту.

Отже конфліктологія спочатку формувалася швидше як сфера пошуку засобів запобігання конфліктам і їх ослабленню, що стимулювалось важким досвідом Другої світової війни. І лише наступний етап розвитку конфліктології характеризувався поступовим переходом від теоретичних описів до практики управління конфліктами.

Аналіз сучасного стану конфліктології дозволяє зробити висновок про домінування у методології вивчення конфлікту прагматичних підходів. З одного боку, це, можливо, пов'язано з деякими теоретичними невдачами, а з іншого – потребами практики соціального регулювання, створення дієвих механізмів подолання конфлікту та його негативних наслідків.

Разом з цим, у методологічній частині досліджень явища конфлікту ще не вдалося побудувати єдиний алгоритм опису окремих видів конфліктів, створити спільну для різних галузей наукового знання теорію конфлікту, побудувати універсальну типологію конфліктів. Подібні схеми існують, але вони вимушено наділені тим ступенем абстракції, яка ускладнює їх практичне застосування до вирішення завдань прогнозування і регулювання конфліктів.

Таким чином, первинна точка зору на конфлікт як на негативне явище, що вимагає придушення, усунення тощо, еволюціонувала до характерного для сучасної науки ухвалення конфлікту як невід'ємного елемента соціального життя, що виконує як негативні так і позитивні функції. Акцент було перенесено з проблем визначення сутнісних характеристик конфлікту на проблему регулювання конфліктних явищ, що на практиці дозволило мінімізувати негативні наслідки конфліктного процесу. Визнання конфлікту як невід'ємної характеристики соціальних систем дозволило на другому етапі розвитку конфліктології перейти до більш глибокого його дослідження і практичного вирішення завдань управління конфліктними явищами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Юридический словарь: в 2 т. / [под ред. П.И. Кудрявцева]. – М.: Госюриздат, 1956— .— Т. 1. – 1956. – 688 с.

2. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. – К.: “АКОНІТ”, 1999— .—
Т. 2. – 1999. – 911 с.
3. Худойкина Т.В. Юридический конфликт: динамика, структура, разрешение: дисс. ...
канд. юрид. наук: 12.00.01 / Худойкина Татьяна Викторовна. – М., 1996. – 189 с.
4. Coser L. Conflict: Social Aspects / L. Coser // International Encyclopedia of the Social
Sciences. – [Ed. By D. Sills]. – Vol. 3. – USA, 1968. – P. 232–236.
5. Deutsch M. The resolution of conflict / M. Deutsch. – New Haven; L., 1973. – 398 p.
6. Giddens A. The constitution of society / A. Giddens. – Cambridge: Polity Press, 1989. – 265 p.
7. Dahrendorf R. Elemente einer Theorie des sozialen Konflikts / R. Dahrendorf. – Gesellschaft
und Freiheit. – Munchen, 1965. – 285 s.
8. Bernard J. The conceptualization of intergroup relations with special reference to conflict / J.
Bernard // Social forces. – 1951. – Vol. 29. – № 3. – P. 243–251.
9. Kriesberg L. Social Conflicts / L. Kriesberg. – Prentice-Hall, 2-nd. – N.Y., 1982. – 180 p.
10. Маркс К. Немецкая идеология / К. Маркс, Ф. Энгельс // Соч. – [2-е изд.]. – М.:
Политиздат, 1988— .—
Т. 3. – 1988. – 627 с.
11. Гришина Н.В. Психология конфликта / Н.В. Гришина. – СПб.: Питер, 2004. – 464 с.
12. Антологія світової правової думки: у 5 т. – М., 1999— .—
Т 1: Античний світ і східні цивілізації. – 1999. – 529 с.
13. Громова О.Н. Конфликтология: [курс лекцій] / О.Н. Громова. – М.: Ассоциация авторов
и издателей “Тандем”, Изд-во “Экмос”, 2001. – 320 с.
14. Гумплович Л. Основы социологии / Л. Гумплович. – СПб.: Изд. О.Н. Поповой, 1899. –
360 с.
15. Маркс К. Письмо Йосифу Вейдемейеру, 5 марта 1852 / К. Маркс // Собр. соч. – [2-е изд.].
– М., 1962— .—
Т. 28. – 1962. – 527 с.
16. Тернер Дж. Структура социологической теории / Дж. Тернер; [пер. с англ.]. – М.:
Прогресс, 1985. – 471 с.
17. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта / Р. Дарендорф // Социологические
исследования. – 1994. – № 5. – С. 142–147.